

УДК 376.1:7:615:371.3

Керик О. Є.

ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВИХ ТА АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

А Висвітлені питання використання ігрових та арттерапевтичних засобів у роботі соціального педагога з дітьми з особливими потребами. Розкриті особливості організації та умов проведення ігрових занять із дітьми, які мають порушення психофізичного розвитку. Охарактеризовані переваги використання арттерапевтичних засобів у педагогічній роботі.

Ключові слова: гра, мистецтво, арттерапія, життєва компетентність, музикотерапія, соціалізація, вади психофізичного розвитку, діти з особливими потребами.

Актуальність проблеми. Забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості є одним із пріоритетів кожного суспільства. Водночас, є категорії дітей, які потребують особливих умов догляду та виховання. Це діти з обмеженими можливостями, вадами психофізичного розвитку різних ступенів складності. Для їхнього повноцінного розвитку необхідно створити такі умови піклування, що допоможуть у формуванні життєвої компетентності, забезпечать успішну соціалізацію особистості. Проте, якщо у багатьох країнах Європи, Америки соціальні служби активно займаються різними аспектами реабілітації дітей з особливими потребами, то в Україні цей напрямок діяльності фахівців соціальної сфери перебуває лише на етапі становлення як у законодавчому, такі в організаційному аспектах.

Упровадження нових ефективних методів і прийомів навчання дітей є важливим елементом становлення інклюзивної освіти в Україні. Методи ігрової та арттерапевтичної діяльності повинні стати ефективним інструментом у роботі з дітьми з особливими потребами та використовуватися у навчальній, реабілітаційній чи психокорекційній діяльності.

Мета статті – обґрунтувати умови ефективного використання ігрових та арттерапевтичних засобів у педагогічній роботі з дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гра є найприроднішим середовищем розвитку дитини, де активно відбуваються процеси її соціалізації та формування життєвих цінностей. Науковим підґрунтям використання гри у педагогічному процесі стали дослідження К. Ушинського, С. Русової, В. Сухомлинського, С. Шацького, Я. Корчака та багатьох інших педагогів-практиків XIX–XX ст.

На теорії ігор ґрунтуються дослідження педагога Г. Л. Рошала, який зазначає, що завдяки іграшці та грі дитина здатна подолати складності у сприйманні всього оточуючого середовища, а дитяча гра є першим проявом театрального почуття дитини [4].

Вивчення проблем розвитку та адаптації дітей з особливими потребами стали предметом наукового дослідження В. Боднар, Л. Вавіної, Т. Вісковатової, А. Кравченко та багатьох інших. Автори наголошують на труднощах соціалізації дітей з особливими проблемами, їхньої адаптації до умов навчання, вироблення навичок спілкування.

В Україні арттерапевтичні методики активно впроваджуються протягом останніх років не лише у сфері психології, але й у галузі теорії та практики корекційної педагогіки. Теоретико-методичні та практичні аспекти використання арттерапевтичних технологій як компонента навчальної діяльності представлені у дослідженнях українських науковців О. Вознесенської, О. Деркач, Т. Берник, А. Колупаєвої, В. Кондратенко, В. Синьова, Л. Фірсової, Т. Яценко.

Водночас, недостатньо вивченими залишаються питання впровадження арттерапевтичних та ігрових технологій у навчально-виховний процес при роботі з дітьми, які потребують особливого догляду та піклування. Це зумовлює потребу вивчення умов ефективності використання ігрових та арттерапевтичних технологій у педагогічному процесі.

Виклад основного матеріалу. Поняття «діти з особливими потребами» є поширеним у спеціальній науковій літературі та охоплює категорії дітей із різним типом порушень фізичного та психічного розвитку. Незважаючи на відмінності типу порушень і ступені їхнього вираження, характерними для дітей з особливими потребами є проблема соціальної дезінтеграції та труднощі у формуванні необхідних життєвих навичок. Тому розглядаємо можливості використання ігрових та арттерапевтичних заходів саме у контексті їхнього впливу на соціалізацію дитини, розвиток комунікативних навичок, формування соціально прийнятних норм вираження емоцій тощо.

В останні роки посилюється інтерес до вивчення

впливу мистецтва на дитину у процесі виховання та навчання. Л. Виготський наголошував на позитивному впливі мистецтва (музики, живопису, художнього слова, театру), відзначаючи особливу роль художньої діяльності у розвитку психічних функцій та активізації їх творчих проявів [5].

Засоби мистецтва відіграють провідну роль у забезпеченні ефективності соціально-педагогічної та реабілітаційної роботи, оскільки є унікальним джерелом соціалізації дитини з особливими потребами, збагачують внутрішній світ дитини безпосередністю, наочністю. Проживаючи та переживаючи з героями різні ситуації, недоступні у реальному житті, дитина частково переносить ці емоції у реальну дійсність і пізнає нові форми та стилі спілкування. Це позитивно впливає на емоційну сферу, регулюючи негативні емоційні прояви в сім'ї та дитячому колективі. Крім того, мистецтво допомагає «очиститися» від накопичених негативних переживань і позитивно сприймати оточення [4].

У дитячому віці значний вплив на гармонійний розвиток дитини має гра, творчість. Сприйняття світу дитиною опосередковано відбувається через ігрову діяльність. А ігрова роль – це зовнішня опора, яка допомагає їй керувати своєю поведінкою.

Саме за допомогою ігрової діяльності, переживаючи позитивні емоції дитина пізнає світ, бачить у ньому себе, формує стиль поведінки, набуває першого життєвого досвіду. Це особливо важливе для дітей, які мають інтелектуальні чи фізичні проблеми. Для них гра та творчість стають засобами розширення зони розвитку, орієнтації в особистому просторі, набуття нових відчуттів, додання бар'єрів і перешкод. Тому використання ігрових та арттерапевтичних технологій є вкрай важливим у системі педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами.

Ефективне використання ігрових форм роботи з дітьми з особливими потребами можливе за умов дотримання шести принципів:

1. *Оцінка можливостей дитини.* Необхідно враховувати, що такі діти нерідко обмежені в можливості постійного руху, в мові, концентрації уваги та пам'яті. Тому при організації ігрової діяльності необхідно, щоб конкретна гра була «під силу дитини», а ігрові завдання сприяли поступовому розвитку життєвих навиків.

2. *Постійне нагадування дітям умов та правил гри.* Оскільки діти з психофізичними вадами потребують постійної концентрації уваги, педагогу потрібно пропонувати підказки-символи, використовувати звукові сигнали, часто брати участь у грі як рівноправному партнеру. Важливо також вилучити ті подразки, які відволікатимуть дітей.

3. *Мотивація стимулів і наслідування.* Діти з особливими потребами повільніше засвоюють ігрові прийоми, тому часто можуть по-своєму зрозуміти певне командне завдання. Педагогу необхідно пам'ятати, що діти вчать наслідуючи. Тому дуже важливим компонентом мотивації є спільне проведення гри разом із здоровими дітьми, які допомагають сформувати модель поведінки у відкритому суспільстві та виробити для цього необхідні навички.

4. *Розширення освоєного простору.* Кожна гра має розвивальний характер, тому педагог повинен пропонувати дитині ігрові стимули на межі можливо-

го. Для дітей з особливими потребами, особливо із порушенням опорно-рухового апарату, важливо розширювати освоєний простір, змінювати діапазон рухів і положення тіла. Такі діти не можуть бути довго в одному положенні тіла, тому варто обрати таку позицію, яка допоможе легко змінювати позу дитини, не завдаючи при цьому больових відчуттів. Фахівці зазначають, що після освоєння дитиною нового руху доречно закріпити його виконанням у іншій формі чи позиції. Це є додатковим способом розширення освоєного простору.

5. *Досвід відчуття.* Ігрова діяльність дітей з особливими потребами спрямована на постійне розширення досвіду відчуттів дитини. Оскільки внаслідок психофізичних вад сенсорні відчуття таких дітей можуть бути неадекватними, мета ігор – не просто розвивати їх, а й сприяти виробленню досвіду адекватної поведінки у життєвих ситуаціях.

6. *Зворотній зв'язок* особливо важливий у роботі з дітьми з особливими потребами, оскільки спрямований на емоційне підкріплення та позитивну комунікативну взаємодію [6].

Арттерапія – метод зцілення за допомогою засобів художньої творчості, що пробуджують певні емоції. В арттерапевтичній роботі можуть поєднуватися малювання, ліплення, музика, казка, рух, танок та інші форми творчої активності людини, проте образотворча діяльність є провідною. Психологи, соціальні та корекційні педагоги активно застосовують методи арттерапії в реабілітаційній роботі з дітьми із особистісними та афективними розладами, з тривожними дітьми, з дітьми із психічними порушеннями, інтелектуальними та тяжкими мовленнєвими вадами, захворюванням опорно-рухової системи, органічними синдромами тощо.

К. Зелінська та А. Кравченко, аналізуючи ефективність використання арттерапії у роботі з дітьми з особливими потребами наголошують, що вона є ефективним засобом навчання та забезпечує поєднання мисленнєвих процесів з їхньою емоційною насиченістю. Крім того, арттерапія дозволяє створити «ситуацію успіху», оскільки заняття творчістю вже несе в собі відчуття задоволеності, що для дитини з особливими потребами є дуже важливим. Арттерапія також дає відчуття контакту з іншими людьми, виконуючи необхідну соціалізуючу функцію [4; 3].

Арттерапія в її «чистому» вигляді застосовується здебільшого практичними психологами, тому у корекційній педагогіці бажано вживати поняття «арттерапевтичні техніки», «арттерапевтичні методи», «засоби арттерапії». Крім того, варто відмежовувати арттерапію від традиційних занять з малювання, ліплення, аплікації чи музики, оскільки в контексті арттерапії мистецьку діяльність можна назвати спонтанною, на відміну від чітко спланованої та ретельно організованої діяльності з накопичення знань, умінь і навичок з образотворчого чи музичного мистецтва. На таких заняттях діти опановують відповідні мистецтва, техніки, жанри, а у процесі арттерапевтичних занять – вільно виражають творчу експресію, почуття, емоції [2].

Використання арттерапевтичних методів у корекційній і реабілітаційній роботі має такі переваги:

– практично кожна дитина з особливими потребами (незалежно від свого віку, культурного досвіду, соціального стану) може брати участь в арттера-

певтичній роботі, яка не вимагає від неї будь-яких здібностей до образотворчої діяльності або художніх навиків;

– арттерапія є засобом переважно невербального спілкування. Це робить її особливо цінною для тих, хто недостатньо добре володіє мовою, відчуває труднощі в словесному описі своїх переживань, або, навпаки, надмірно пов'язаний із мовним спілкуванням;

– образотворча діяльність є могутнім засобом зближення людей, своєрідним «мостом» між фахівцем і клієнтом. Це особливо цінно в ситуаціях взаємного відчуження, при утрудненні налагодження контактів, у спілкуванні з приводу дуже складного предмета. У багатьох випадках вона дозволяє обходити «цензуру свідомості», тому надає унікальну можливість для використання несвідомих процесів, вираження й актуалізації латентних ідей і станів, тих соціальних ролей, які знаходяться у «витісненому» вигляді або слабко виявлених у повсякденному житті [3].

Застосування елементів арттерапії може бути пасивним (огляд малюнків, художніх творів), активним (малювання, ліплення, аплікація, робота з піском, бісером, нитками тощо) та інтегративним (виготовлення ляльок, малювання під музику тощо).

У роботі соціального педагога використання арттерапевтичних методик може поєднуватися з елементами музикотерапії. Це і використання музичного супроводу під час занять, і слухання музичних творів, спів і гра на музичних інструментах, застосування прийомів логоритміки, малювання під музику, танців, створення музичних інструментів із підручних матеріалів тощо. Адже вплив звуків на почуття та емоції людини є унікальним. Музика чинить заспокійливий, розслаблюючий ефект, і, водночас, підвищує соціальну активність дитини, рівень її самореалізації, збагачує духовний естетичний світ дитини з особливими потребами.

Звичайно, можливості використання арттерапевтичних методів не вичерпуються лише вказаними. Кожен з обраних прийомів і методів роботи має обумовлюватися цілями соціально-педагогічної діяль-

ності, специфікою захворювання дитини, рівнем її можливостей. Важливо враховувати психологічний, емоційний стан дітей під час заняття, спостерігати за змінами їхньої поведінки, щоб вчасно попередити виникнення перевтоми, втрати уваги, виснаження.

Висновки. Таким чином, використання ігрових та арттерапевтичних методів є одними з найефективніших при здійсненні соціально-педагогічної, реабілітаційної роботи з дітьми з особливими потребами різного віку.

Проте, організовуючи такі види діяльності, необхідно знати про проблеми дитини, їх походження, можливі шляхи подолання. Складати програму ігрової діяльності, добір іграшок, ігор для дитини повинна команда спеціалістів, а саме: вчитель-реабілітолог, психолог, невролог, спеціаліст із фізичної реабілітації, сама дитина, її батьки.

Ігрові та арттерапевтичні форми роботи можуть активно застосовуватися фахівцями соціально-реабілітаційних центрів у формі індивідуальних і групових занять, у складі комплексної терапевтичної та корекційної роботи.

Список використаних джерел

1. Богданцева, І.П. Становлення арт-терапії як засобу впливу на людину / І.П. Богданцева // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 153. – Вип. 141. Педагогічні науки. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П.Могили, 2011. – С. 74–79.
2. Використання методів арт-терапії в реабілітації людей з проблемами психічного здоров'я : методичні рекомендації / за заг. редакцією М.Л. Авраменка. – Київ : – Всеукр. центр профес. реабіліт. інвалідів – 2008. – 55 с.
3. Вознесенська, О. Арт-терапія в роботі практичного психолога: використання арт-технологій в освіті / О. Вознесенська, Л. Мова. – Київ : Шкільний світ, 2007. – 120 с.
4. Зелінська, К. О. Арттерапія для дітей з особливими потребами / К. О. Зелінська, А. І. Кравченко // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка / за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Слівака. – Вип. XV. Серія : соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 47–51.
5. Литвиненко, В. Застосування арт-терапії у логопедичній роботі з дошкільниками та молодшими школярами : навч.-метод. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. А. Литвиненко. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – 122 с.
6. Ляшенко, В.І. Ігрова діяльність у системі заходів із формування життєвої компетентності дітей з обмеженими можливостями здоров'я : метод. реком. для спеціалістів-реабілітологів та батьків дітей-інвалідів / В. Ляшенко. – Миколаїв, 2008. – 28 с.
7. Ставицька, О. Функціональні особливості використання методів арт-терапії у роботі психолога з дітьми та підлітками / О. Ставицька // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації / гол. ред. В. М. Бебик. – Київ : Вид-во «Ун-т «Україна». – 2011. – № 2. – С. 213–216.
8. Фірсова, Л. Арт-терапія у соціально-педагогічній роботі / Л.С. Фірсова // Соціальна педагогіка : теорія і практика. – 2010. – № 3. – С. 160–164.

Дата надходження авторського оригіналу до редакції : 28.03.2015

Керик О. Е. Использование игровых и арттерапевтических методик в педагогической работе с детьми с особенными потребностями.

А Освещены вопросы использования игровых и арттерапевтических методик в работе социального педагога с детьми с особенными потребностями. Раскрыты особенности организации и условия эффективности игровых занятий с детьми с психофизическими нарушениями развития. Раскрыты преимущества использования арттерапевтических методик в педагогической работе.

Ключевые слова: игра, искусство, арттерапия, жизненная компетентность, музыкотерапия, социализация, изъяны психофизического развития, дети с особенными потребностями.

Keryk O. E. The usage of game and art therapeutic facilities in educational work with children with special needs.

S The article deals with the usage of games and art therapeutic means in the activity of social pedagogue with children with special needs. The features of game sessions with children who have impaired mental and physical development are outlined. The advantages of using of art therapy facilities in educational work are characterized.

Key words: game, art, art therapy, life competence, music therapy, socialization, mental and physical defects, children with special needs.